

ЦИГАНИ?!

Септември 1991

Конфликтността в отношенията между българите и циганите, в една или друга степен, не е нещо ново за българското общество. Днес обаче проблемът получава нови измерения. Не става дума нито само за увеличаване броя на конфликтите, нито пък за разширяване на зоната, в която се осъществява това конфликтно взаимодействие между българи и цигани. Колкото и да са тревожни тези тенденции сами по себе си, има и нещо по-далеч по-опасно. Тревожи пълната неподготвеност на българската общност да възприема своите контакти с циганската.

Често в сферата на всекидневното общуване, както и в масовите комуникации, звучи един и същ мотив — ето, дойде демокрацията и няма кой да „озапти“ тия цигани. По-рано, твърди такава „обществено мнение“, милицията бързо би оправила положението. Сега пък никой или не може, или не иска да постави „циганите“ на тяхното място. Колкото и да е спорно това „тълкувание“ на ролята на демокрацията в българското общество днес, то отразява и някои нейни реални черти. Всъщност „демокрацията“ все повече съвпада с един вид колективна утопия, разновидност на политическа митология, която се натовазва с най-различни значения, поставя се в най-различни битови ситуации като някакъв „вълшебен посредник“, от когото се очаква или чудо, или пък нещастие. По този начин онова, което следва демократичните процеси в общество като българското днес, не отговаря нито на предварителните интелектуални очаквания и прогнози, нито — още повече — на масовите настроения. Демокрацията като реална промяна се оказва трудна, отваря много повече проблеми, отколкото „би трябвало“ да реши.

Един от тези проблеми е т. нар. „национален въпрос“. Зад конкретните конфликти се крие един твърде сложен и нееднозначен процес, в резултат на който хората се оказват пред неща, които са способни или не искат да възприемат. Това, което бих могъл да определя като „Обратната страна на Луната“. Всъщност днешният смисъл на проблема за българина е в това, че традиционният директен сблъсък с циганина не му дава предишния ефект, не го „спасява“ от реалността. Конфликтът остава абсурдно незавършен. А това отново повишава агресивния потенциал, рязко подсилва общото напрежение между двете общности и във всяка една от тях. По-брутални стават и формите на конфликта.

Доскоро всекидневните сблъсъци и „разправии“ между българите и циганите имаха по-скоро компенсаторен характер и за едните, и за другите. Нещо повече, те бяха напълно приемливи като форма на отношения. Днес ужасът на положението идва от немотивираността на много от конкретните сблъсъци и от техния чудовищно брутален и кървав характер.

В традиционните общества (модификация на които бе и т. нар. „реално социалистическо общество“ в България) контактът с „другия“ бе нещо като инициационен ритуал, в който „азът“ се утвърждаваше чрез проекции на своите тревоги и скрити конфликти върху

непрозрачния екран на „другия“. Тук диалогът бе практически изключван, а границата между двата ЧВЖДИ един на друг етно- са и начина на живот — непреодолима.

За циганина българинът бе нещо като... „гора“, „джунгла“, т. е. място, пълно с опасности, но и прекрасно за лов, за търсене на препитание от „номадите“. „Чуждият“ можеше да бъде излъган, от него можеха да бъдат „взети“ много неща, а понякога той можеше да бъде бит, ако непредпазливо навлезе в територията на една или друга циганска групировка („голямото семейство“ от патриархален тип).

За българина циганинът бе нещо като долната граница на всекидневното социумно пространство, място, в което се проецираха „срамните характеристики“. Циганинът бе „ЛЮШ“, а неговата функция се състоеше в това да потвърждава доброто самочувствие на българина. Много странични наблюдатели биха могли да интерпретират тези взаимоотношения като вид расизъм. Обаче, в естествените ситуации отношенията съвсем не бяха конфликтни — едните и другите приемаха съответните интерпретации и в рамките на всекидневието дори съседстваха почти мирно. Българинът, отмествайки циганина в долната част на ценностната скала, в срамното и неприличното пространство на всекидневния си свят, приемаше контактите с конкретния циганин като нещо нормално-безпроблемно. Дори пиеше с него в кварталната кръчма. А пък циганинът изобщо не се впечатляваше, оставяше българина да мисли, каквото си ще.

Разбира се, не всичко е било тъй патриархално „уместно“. Имаше и твърде остри нравствени конфликти, сбивания и дълги кавги, но там, където или българинът, или циганинът нарушаваха „нормите“ на взаимно общуване. Този естествен расизъм дори не беше осъзнаван от българина. А циганинът си имаше своите защитни механизми.

„Отварянето“ на обществото, т. е. интензификацията на вътрешните и външните му взаимодействия, не само рязко разшири зоната на контактите между българите и циганите, но и отслаби действието на традиционните филтри в тяхното общуване. А и как все победняващият българин може да възприеме един богат и преуспял „нахален“ циганин?! Може и да му се иска, но традиционното дистанциране тук получава съвсем нов смисъл. „Оня“ циганин нито е мръсен, нито е беден. И съвсем не изключвам случаите, когато забогателият циганин ще наема безработни българи. От една страна, новото положение на отделния преуспяващ циганин, както и на цялата циганска общност, променя нейното отношение към другите, повишава нейното социално самочувствие. Днес циганинът едва ли ще е склонен да понася „традиционните“ закачки от страна на българина. Адаптивните способности на циганската общност в условията на кризата се оказват много по-високи от тези на българите, а добрата ѝ демографска структура я прави изобщо много по-активна. Но в същите условия българската общност отслабва и губи „сървнованието“ с другите. Тази промяна като един „неочакван“ ефект в едно твърде бързо и безкомпромисно отворило себе си за света общество поражда днес у хората огромно вътрешно напрежение. Като че ли би било попоносимо хората да се примирят с промяната съзнателно. Още повече, че емоциите в случая не помагат много. Но тъкмо такава съзнателно

отношение се оказва чуждо едва ли не на всички. Изходът се търси в явния сблъсък, в насилието. Съвсем не бих искал да вземам „страна“ в случая. Разбираемо е поведението, както на преуспяващия циганин, така и на изпитващия огромни трудности българин. И единият, и другият търсят бързо решение в прекия сблъсък. Неведнъж и не два пъти съм чувал как при обсъждането на „циганския проблем“ хората (българи, естествено) предлагаха да „дойдат танкове“... и проблемът за тях би бил решен.

Но този „традиционен“ вариант едва ли би се приел от циганската общност. Тя вече не е съгласна да стои там, където ѝ е било мястото — „долу“, в бордеите и в мръсните гета. Тя иска признание и уважение. Със своите, разбира се, средства, но ясно и безкомпромисно. По този начин „естественият расизъм“ отпреди, еволюира в ИДЕЕН расизъм — и не само от българска, но и от циганска страна.

Възможен ли е все пак някакъв по-оптимистичен вариант за развитие на тази опасна ситуация? Сигурно надежда има. Би могло да се твърди — в духа на станалия вече традиционен ентузиазъм — демокрацията с времето ще реши и този проблем. Нужно е само толерантност и малко взаимно добро желание. В случая обаче този род оптимизъм няма много шансове. „Свърхбързото развитие“ отново, както и преди, оставя хората незащитени. Традиционните механизми за защита като че ли вече престанаха да работят, но новите все още не са се оформили. Тъкмо този „вакуум“ много бързо се напълва с конструкции, характерни за кризисното обществено съзнание, близко до ФАШИЗМА.

Всъщност тъкмо опасността от този род развитие на нещата у нас е и най-тревожното нещо. Не става дума за фашизма — такъв, какъвто го познаваме исторически. Става дума за едно състояние, аналогично с фашизма, но в нови исторически условия. Д-р Желев неведнъж е споделял, че е възможно движението от сталиновия тоталитаризъм към демокрацията да мине през фашизма. Днес тази перспектива като че ли се очертава все по-реално. Съвсем не са малко призивите за „силна ръка“, за ред. Тук рязкото нарастване на конфликтността във взаимодействието между българите и циганите е един от масовите аргументи за „силовото решение“ на проблемите, не само в националната сфера, но и в цялото общество.

Разбира се, „фашизъм“, който се очертава като възможност за развитие на българското общество не е същият, какъвто бе немският или италианският. За него не са характерни нито така ясно оформени идеологически доктрини, нито пък (надявам се) съответната политическа рационалност. Става дума за една емоционална, афективна готовност на все повече хора да приемат фашистката интерпретация на тяхната жизнена ситуация. Този род всекидневен фашизъм се ражда във вакуум не само от културни защитни механизми, но и от всякакви ценностни ограничения изобщо. Рухването на комунистическата идеология, колкото и да е естествено от историческа гледна точка, взриви не дотам твърдите нравствени устои в обществото. Това „взривяване“ бе подготвяно, както от ерозията на „естествения морал“ на българина, така и от двойната мярка за „доброто“, насилствено насаждана от марксизма- ленинизма,

от онова, което Оруел нарече „двумислие“. Има, обаче, и нещо по-съществено. Става дума за липсата на „трансцендентно“ в духовността на българското общество. И тъкмо тази липса най-много подготвя фашизацията на съзнанието, не само в „долните“ му всекидневни измерения, но и „горе“ — в интелектуалната среда. Нравственият вакуум в българската мисловност оставя българина беззащитен пред мощните „технологии“ на националния мит от фашистки тип. Тук естественият му расизъм като че ли се „облагородява“ — получава статут на идеология. А липсата на каквото и да било навик за работа с абстракции, за мисловна рефлексия, който пък съвсем не е нещо безусловно присъщо за всеки интелект, а е конкретна културна форма и резултат от развитието на Християнството, просто обезсилва индивидуалното съзнание. Прави го още по-достъпно за масовите афекти. Така почвата за фашистката митология е подготвена.

„Циганският въпрос“ се оказва индикатор на духовната беззащитност пред афекта и политическата митология от фашистки тип. „Онзи“, „другият“ се оказва желан екран за проекции на всички собствени комплекси, условие за описаното още от Е. Фром бягство от свободата. В наши условия фашизацията се оказва още по-агресивна поради неразвитата способност, дори и на изтънчения интелект, да представя себе си КАТО ДРУГ. А без това, интелектът е беззащитен. Самата тази способност като един вид естествена ваксина срещу фашизма е резултат от навика на интелектуалеца да се „оглежда“ в огледалото на рефлексията и — преди всичко — всекидневния диалог с Идеята (респективно, с тази за Абсолюта). Липсата на трансцендентното, а по-точно — всекидневният стремеж то да бъде постигнато в интелектуалната практика на Вярата, оставя „другия“ беззащитен. А значи „азът“ остава безотговорен. Така кризисното съзнание окончателно се лишава от всякакъв друг изход освен волевото действие, когато натрупаният афект се освобождава в тотална репресия срещу всичко „друго“. Безконтролността на мисълта и нейната афективна агресия — онова, което Гойя показва в алегорията „Сънят на разума“, днес се оказва добра почва за израстване на нов тоталитарен мит, за оформяне на нови, още по-чудовищни форми на фашизма. И би било прекалено оптимистично да твърдим, че опасността в случая е преувеличена. Но все пак бих оставил някаква надежда, тъй като наред с почти пълната липса на „трансцендентното“ у българина се запазва нещо като естествен цинизъм и дистанция към всякакви масови афекти. Онова, което бих нарекъл индивидуализъм на Тялото. Тъкмо тази телесна съпротива срещу изкуствените политически митове, дистанцира българина от масова лудост на фашизма. Той се оказва „естествено имунизиран“. Но колко дълго ще издържи тази съпротива на „тялото“.